

Robert ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 30, Polička*, Praha, Historický ústav 2019. 1 atlas (26, xv stran, 37 mapových listů). ISBN 978-80-7286-331-0.

Robert ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 31, Jaroměř*, Praha, Historický ústav 2020, 1 atlas (43, xvii stran, 45 mapových listů). ISBN 978-80-7286-355-6.

Robert ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky. Sv. 33. Vysoké Mýto*, Praha, Historický ústav 2021, 1 atlas (53, xxi stran, 40 mapových listů). ISBN 978-80-7286-374-7.

Robert ŠIMŮNEK (red.), *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 34, Dvůr Králové nad Labem*, Praha, Historický ústav 2022, 1 atlas (32, xvi stran, 40 mapových listů). ISBN 978-80-7286-389-1.

Jak je patrné z bibliografických údajů, dostaly se odborné (a nepochybně i širší laické) veřejnosti do rukou za pouhé čtyři roky čtyři další svazky *Historického atlasu českých měst* (dále HAM),¹ které v tomto případě sjednocuje to, že se týkají východočeských věnných měst českých královen (mezeru v číslování, totiž svazek č. 32, doplnil na podzim roku 2022 svazek věnovaný severočeskému královskému městu Ústí nad Labem).² V řadě záslužného edičního podniku, jehož vědecká redakce spočívá na Historickém ústavu AV ČR, tak jde poprvé o uplatnění jistého klasifikačního schématu,³ neboť věnná města se vyvinula jako jistá podkategorie původně královských měst, jejichž důchody byly panovníkem určeny jako věno pro ovdovělé, ale případně i panující české královny – od roku 1400 se uplatňoval požadavek, aby tyto byly také korunovány. Tehdy se ujala Dvora Králové nově korunovaná královna Žofie Bavorská, druhá žena Václava IV. (další věnná města ale získala až po úmrtí smrti císařovny-vdovy Alžběty Pomořanské). Teprve prameny raného novověku umožňují s jistotou konstatovat, že pokud chyběla královna-vdova, mohla se ujmout věnných majetků i současná korunovaná královna. Moderní historiografie

1 Základní informace o Historickém atlasu měst České republiky jsou zveřejněny na webovém portálu Historického ústavu AV ČR a od roku 2017 také na mapovém portálu HAM ČR. Dostupné z URL:<<http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr-ep/>>, [cit. 23. listopadu 2022]; URL:<<http://towns.hiu.cas.cz/>>, [cit. 23. listopadu 2022].

2 *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 32, Ústí nad Labem*, Praha, Historický ústav 2022. ISBN 978-80-7286-370-9.

3 Viz recenzní článek Václav Ledvinka, *Historický atlas měst České republiky – 25 let práce, 30 vydaných svazků. (Ohlédnutí a zamyšlení nad dvojím jubileem)*, Český časopis historický 118, 2020, č. 4, s. 1112–1129), faktograficky vyčerpávající a souborně hodnotící produkci této svěbytné ediční řady za uplynulých 35 let od jejich počátků. Výklad autor ukončil 30. jubilejním svazkem (Polička).

tak pracuje s pojmem „věnná města“ v širším smyslu jeho významu – tedy nejen jako vdovského věna (obvěnění) určeného královským manželem manželce v případě jeho časnějšího úmrtí, ale také jako manželčino vybavení jistými majetky už za jeho života (po korunovaci). V samotných pramenech se pojem „věnná města královny“ objevuje od 16. století (častěji se ale nazývala městy Její Milosti královny/císařovny). Zvláštní hodnostář, který měl tato města spravovat, totiž královnin podkomoří, se v pramenech nahodile vynořuje už v předhusitském období, ovšem k jakési pevnější jejich institucionalizaci jako svébytné organizační skupiny docházelo postupně až od přelomu středověku a novověku. Pro úřad královnina podkomořího byla ještě v roce 1733 vydána samostatná instrukce, ovšem za tereziánských a josefínských reforem státní i městské správy přešla hlavní část jeho působnosti na nové státní úřady a soudy a epilog jeho působení představoval rok 1834, kdy byl úřad spojen v jednotný zemský podkomořský úřad.

Přestože jde tedy o zvláštní skupinu celkem devíti měst (jako poslední se připojil roku 1569 Nový Bydžov a v 90. letech téhož století se také znovu mezi královská, respektive královnina města znovu dostal i Trutnov),⁴ z nichž plných osm se nachází na územních východních Čech a jen Mělník ve středních Čechách, je nutné připomenout, že bohužel stávající historiografie jim doposud nevěnovala zaslouženou pozornost.⁵ Situace se ale naštěstí zásadně změnila v posledních letech, kdy se ve spolupráci Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Fakulty informačních technologií ČVUT a Historického ústavu AV ČR realizoval projekt NAKI II *Věnná města českých královen* (pod vedením Petra Grulichy, vlastní tým historiků královéhradecké univerzity vedla Jana Vojtíšková), jehož podtitul je více nežli výmluvný – *Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru*.⁶ Díky spojeném úsilí především východočeských historiků a spolupracujících odborníků v přírodních, potažmo i technických vědách tak bylo možné jako jeden z výstupů předmětného projektu zpracovat i historické atlasy⁷ uvedených čtyř měst (na jejich zpracování se navíc podíleli i členové Katedry aplikované geoinformatiky a kartografie Přírodovědecké fakulty královohradecké univerzity), které předmětná města představují jako integrální součást širšího prostoru, poskytujícího specifické podmínky k jejich rozvoji (tři z vybraných věnných měst patří

4 Rovněž i Novému Bydžovu se dostalo již v roce 2017 samostatného svazku – *Historický atlas měst České republiky*, sv. č. 29, *Nový Bydžov*, Praha 2017. Trutnov ani Nový Bydžov však nejsou předmětem překládané recenze.

5 Jan KILIÁN (ed.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004*, Mělník 2004.

6 Konkrétně šlo o projekt č. DG18P02OVV015.

7 Připomeňme v této souvislosti také konferenci *Věnná města českých královen*, uspořádanou Historickým ústavem AV ČR, v. v. i. a Filozofickou fakultou Univerzity Hradec Králové v Hradci Králové 19. října roku 2022 a také monografii Eva SEMOTANOVÁ – Josef ŽEMLIČKA a kol., *Věnná města českých královen*, Praha 2022.

k prvotní „výbavě“ českých královen už od počátku 14. století, zatímco Dvůr Králově se stal věnným městem až na jeho přelomu).

V procesu přípravy jednotlivých svazků HAM to tedy znamenalo transformovat poznatky koncentrovaného základního historického výzkumu jmenovaných měst za využití dalších specializovaných disciplín, totiž historické geografie, geomatiky a geoinformatiky do aplikované podoby. Není pochyb, že tento záměr umožňuje i náležitou informovanost zainteresované laické veřejnosti a posílení regionálního vědomí (připomeňme v posledních letech též fungující Sdružení věnných měst) a v intencích uvedeného projektu NAKI II i sestavení online průvodců jednotlivých věnných měst.

Obecně lze říci, že realizace projektu Historického atlasu měst v ČR respektuje už do samých počátků v polovině 90. let minulého století nová metodická pravidla, stanovená mezinárodním dohlížejícím orgánem,⁸ jejichž účelem je postihnout co možná nejplastičtěji proměny městské a příměstské krajiny a procesy urbanizace od středověku po současnost, a tedy jejich komparaci v širším geografickém rámci. K tomu, jak naznačeno, přistupují ještě od začátku tohoto století nové technologické postupy, zdokonalující podstatnou měrou obrazový záznam, který hraje v HAM primární roli. Pokud prostudujeme atlasy předmětných čtyř věnných měst, realizovaných pod vědeckou redakcí Roberta Šimůnka z Historického ústavu AV ČR, je na první pohled zřejmé, že obsahují nadprůměrný počet mapových listů a dalších vyobrazení (vedut, dobových fotografií, pohlednic ad.), které jsou spolehlivým ukazatelem důkladnosti zpracování. V rámci mapových listů hrají v intencích schválené metodiky svou roli jak původní historické mapy místní i širšího městského prostoru (výseky z dobových map Čech, map kraje i map 1.–3. vojenského mapování, dále mapy stabilního katastru a jejich „císařské“ otisky, orientační plány měst, regulační územní plány od 19. do 21. století ad.), tak především různé rekonstrukční mapy, zachycující krajinné změny, respektive krajinná schémata (ty jsou pro období 18. až 19. století dílem Evy Semotanové). Další unikátní rekonstrukční mapy zachycují vývoj komunikační sítě, pozemkového vlastnictví určitého města, využití ploch, územně správní a administrativní vývoj předmětného města, jeho průmyslový rozvoj ad. Některé jejich přípravy se výrazně podíleli Tomáš Burda a Přemysl Štych. Podklady pro rovněž výjimečné rekonstrukce pozemkového vlastnictví pojednáváných měst od vrcholného středověku až do roku 1848 připravila Jana

8 Koncepti a zásady evropského projektu atlasů měst schválila Mezinárodní komise pro dějiny měst (Commission internationale pour l'histoire des Villes – CIHV / International Commission for History of Towns – ICHT) na svém zasedání v Oxfordu roku 1968. Při ní byla v roce 1993 založena jako vědecká a metodická platforma pro řešení teoretických i praktických problémů a pro žádoucí unifikaci národních edic pracovní skupina Atlas (Atlas Working Group – AWG). Do Projektu HAM je v současné době zapojeno 19 evropských států. Česká republika, která sice vstoupila do projektu později než země „západoevropského prostoru“, se počtem zpracovaných svazků řadí na velmi důstojnou 5. pozici. V. LEDVINKA, *Historický atlas*, s. 1119.

Vojtíšková (pro Dvůr Králové ve spolupráci se Zdeňkem Beranem). Cenné informace přináší i rekonstrukce vývoje českomoravské zemské hranice do roku na Poličsku od 18. století do roku 1849, již zpracoval T. Burda či návrhy rozšíření městské památkové zóny v Jaroměři, připravené Karlem Kučou podle podkladů Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního úřadu (dále ČÚZK). Velmi ilustrativní pro představu postupného nárůstu zastavěné plochy a polohy města v krajině jsou srovnávací digitální modely – k datu 1. nebo 2. vojenského mapování a pak stavu na počátku 21. století – a negativní plány města ke stejným časovým mezníkům (Eva Semotanová, pro mladší období i za využití dat geoportálu ČÚZK). Zvláštní zmínky si také zaslouží textové komentáře k předmětným rekonstrukčním mapám, které přinášejí množství detailních komentářů k zobrazené skutečnosti. Ze starších rekonstrukcí je zcela mimořádná ta, jež zachycuje vývoj domovní držby a její proměny na vysokomýtském náměstí pro období let 1600–1924, zpracovávaná místními vlastivědnými badateli Janem Balcarem a jeho stejnojmenným synem od 80. let 19. století do 20. let 20. století (Jan Balcar st. je také autorem perokresebného plánu zobrazujícího střed Vysokého Mýta k roku 1816). Z původních výjimečných plánů či map je pak dlužno zmínit kresebný plán Jaroměře od severu pro léta 1536–1537 (autorem je Mathias Gerung a plán je uložen v univerzitní knihovně ve Würzburgu), jakož i plány státní pevnosti Josefov, budované od roku 1780 na sousedním katastru obce Ples na ochranu habsburské říše proti Prusům a spojené s městem Jaroměří až v roce 1948 (zde by možná do budoucna stálo za to prozkoumat ještě mapové sbírky tzv. válečného archivu Rakouského státního archivu ve Vídni).

Tyto mapové a obrazové podklady tedy tvoří tradičně „jádro“ každého atlasu, předřazeny jsou ovšem pravidelně výkladové části, do nichž je rovněž vhodně vkomponována obrazová dokumentace (zejména staré pohledy na různé městské i předměstské ulice, prostranství a zákoutí). V rámci textové části je postupováno zásadně chronologicky a v každé vývojové etapě jsou akcentovány hlavní stránky vývoje toho kterého města (politicko-správní postavení, administrativní členění, urbanistický vývoj, hospodářský i kulturní vývoj, církevní poměry ad.) s důrazem na jeho specifika. Je ovšem samozřejmé, že v projektu, jakým je HAM, nemůže historický výklad převážet jeho hlavní poslání, totiž představení té které lokality vývojově v geografickém kontextu, a musí být tedy nutně podán v žádoucí zkratce. Zachovat při tomto požadavku rovnovážnost zřetelů je samozřejmě mnohdy obtížnější nežli v případě, kdy textový rozsah autora předem neomezuje. Jak už bylo naznačeno výše, pro předmětné čtyři svazky jsou tyto přehledy zpracovány velmi důkladně, ač současně splňují naznačený požadavek. Na přípravě textových částí se podíleli v případě Poličky K. Kuča, Fr. Musil a J. Vojtíšková, pro Jaroměř kromě jmenovaných ještě J. Slavík a J. Žemlička, pro Dvůr Králové kolektiv ve složení Zd. Beran, K. Kuča a J. Vojtíšková a pro Vysoké Mýto K. Kuča, Fr. Musil, J. Vojtíšek a opět J. Vojtíšková. Z tohoto výčtu tedy

vyplývá, že ve všech případech se na zpracování dějin věnných měst podíleli K. Kuča a J. Vojtíšková, která, jak je také patrné z bibliografických přehledů na obálkách příslušných svazků HAM, mohla již sumarizovat výsledky pramenného studia vývoje věnných měst v raném novověku, obsažené v ní v nedávné době zveřejněných dílčích studiích.

Zájemce o hlubší poznání dějinného vývoje tzv. věnných měst bude jistě především zajímat, jaká kvalita je odlišovala od jiných dobových měst. Není pochyb o tom, že je to jejich postavení v rovině politicko-správní (což v hospodářské oblasti vhodně doplňovalo převádění výnosů věnných majetků právě k užítku královnám a jejich dvoru). Zatímco v rovině samosprávné fungovala tato města na stejných principech jako města královská, jinak tomu bylo s nadřízenými orgány – po většinu jejich „právně přiznané“ existence, jak bylo naznačeno výše, spravoval věnná města samostatný úřad podkomořího královny (a ten měl k ruce ještě hofrychtéře a komorního písaře). Správnímu i právnímu postavení věnných měst však může být z pochopitelných důvodů specifičnosti zaměření HAM věnována detailnější pozornost v monografickém, již připomenutém, zpracování historie věnných měst jako celku.⁹ Jelikož se spolu s dalšími českými královskými městy i ta věnná přidala k prvnímu protihabsburskému odboji v roce 1547, musela se poté podměrně dlouho vyrovnávat s tíživými sankcemi ze strany panovnického dvora vůči své ekonomické základně. Nemenší zkázu pak představovala třicetiletá válka, po níž se i tato města dlouhodobě potýkala nejen s hospodářským útlumem a zadlužením, ale i značným demografickým poklesem. V souvislostech obecného správního vývoje, vyznačujícího se silnými centralizačními tendencemi, směřoval tak vývoj i ve věnných městech (spolu s dalšími tzv. nepriviligovanými královskými městy) na počátku 18. století k tomu, že jejich ekonomická sféra, včetně správy panství (mnohdy už ovšem také ve velmi zmenšeném rozsahu) byla převedena do rukou zeměpanských úředníků. Z pojednávaných měst se už na počátku 18. století napodiv nejlépe zotavila poměrně malá Polička, jejíž správní funkcionáři se tehdy rozhodli její bohatství zjevně prezentovat stavbou barokní radnice a honosného mariánského morového sloupu na náměstí.

Připomenuté objektivně nepříznivé trendy překonávala postupně, a to zejména po změnách, které přinesla do veřejného života revoluce roku 1848, i další z věnných měst zpracovaných předmětnými svazky HAM. Někteří se dokonce profilovala jako výrazná průmyslová střediska – tak ve Dvoře Králové se významnou měrou rozvinula tovární textilní výroba a zdejší tkalcovny utvořily v rámci městského prostoru od sklonku 19. století samostatnou industriální zónu. Jejich produkce byla tak mimořádná, že město bývalo zváno českým Manchestrem. Dvůr Králové se pak od 20. století může pyšnit také výjimečnou Zoologickou zahradou, založenou v roce 1946 a rozšiřovanou od poloviny

⁹ Srov. pozn. 7.

60. let do podoby světově proslulého safari, umožňujícího ideální podmínky pro ohrožené druhy africké zvěře. V případě Vysokého Mýta, ležícího na důležitých komunikacích „v hraničním pásmu“ mezi Čechami a Moravou, jež mezi věnnými bylo bezkonkurenčně největší lokalitou, je na místě připomenout založení „výroby kočárů“ roku 1896 místním podnikatelem Josefem Sodomkou, z níž se za jeho potomků ve 20. století vyvinula proslulá továrna na výrobu dálkových autobusů (a přetrvávající – po peripetiích způsobených znárodněním roku 1948 – ve Vysokém Mýtě pod názvem Iveco dosud). Připomenutá hraniční poloha Vysokého Mýta přispěla také k tomu, že bylo vybráno už koncem 70. let 18. století jako vhodné místo pro stálou vojenskou posádku, takže se zde postupně budovala velká kasárna. Ta se v pokročilém 20. století, v roce 1968, ještě stala základnou pro sovětskou posádku. I její působení se, včetně budování bytové výstavby, výrazně promítlo do obrazu města.

Pokud bychom se ještě chtěli pozastavit u obecně kulturních jevů, jimiž věnná města obohatila náš urbánní vývoj, je jistě zapotřebí obrátit především pozornost k tomu, do jaké míry o „svá“ města pečovaly od středověku jednotlivé české královny a která z těchto měst se stala na delší dobu jejich rezidencí, aby se zde například mohl projevit vliv dvorských umělců apod. V období, kdy už jde spíše o „pěstování tradice“ specifčnosti věnných měst, tedy o pokročilé 19. století, pak lze sledovat vliv výrazných kulturních osobností. Z mnoha, jejichž působení se dodnes v předmětných městech s úctou vzpomíná, můžeme na tomto místě jen výběrově připomenout například působení Aloise Vojtěch Šembery, který ve Vysokém Mýtě zřídil v roce 1839 jednu z prvních veřejných knihoven v Čechách a který stál v roce 1859 při zrodu zdejšího městského archivu, jakož i působnost bratří Josefa a Hermenegilda Jirečkových, kteří přispěli ve 40. letech 19. století v tomtéž městě k provozování českých divadelních představení. Město Jaroměř je přímo líhni výrazných výtvarníků (rodáky byli Josef Šíma, Otakar Španiel a Josef Wagner, ale také literát Miroslav Ivanov), Poličku si pak nelze představit bez spojení se jménem světově uznávaného hudebního skladatele Bohuslava Martinů, zatímco k chloubě Dvora Králové patří pro 20. století neodmyslitelně budovatel zdejšího safari Josef Vagner (a pro 19. století možná již trochu méně chvalně známý knihovník Národního muzea Václav Hanka). Není pochyb, že tyto a další osobnosti, připomínané v textových partiích konkrétních svazků HAM, vstoupily nesmazatelně do kulturního odkazu našeho národa, na druhé straně ovšem jistě i je formovalo místní prostředí.

Možnosti geografického a kartografického zobrazování, které je páteří HAM, se po technické stránce stále zdokonalují, to však nic nemění na skutečnosti, že podklady pro nejrůznější rekonstrukční mapy musejí být výslednicí důkladného základního historického výzkumu. Recenzované svazky HAM pro čtyři věnná města jsou toho příkladem par excellence. Jelikož, jak bylo naznačeno, v nedávné době byl vydán i svazek pro Nový

Bydžov¹⁰ (a staršího data jsou pak ještě HAM pro věnná města Hradec Králové,¹¹ Chrudim¹² a Trutnov),¹³ zbývá tak v podstatě dopracovat jen svazek pro Mělník, aby sestava HAM pro věnná města jako specifickou kategorii (či podkategorii) urbánního vývoje v našich zemích byla kompletní. Vzhledem k současnému monografickému zpracování věnných měst jako celku¹⁴ (a rovněž nedávnému komplexnímu zpracování dějinného vývoje Hradce Králové), by to teoreticky neměl být pro členy zkušených autorských kolektivů větší problém. Věnná města jako soubor měst patřících ve východních dlouhodoběji pod zeměpanskou správu a nikoli pod správu konkrétní šlechtické vrchnosti (jiná královská města se zde nenacházejí), by se tak mohla stát ve výhledové koncepci HAM příkladem i pro kompletování svazků k dalším kategoriím měst (jako jsou města horní, lázeňská ad.)

doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc.

Katedra archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta,
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem
ludmila.sulitkova@ujep.cz

10 Srov. pozn. 4.

11 *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 5, Hradec Králové*, Praha 1998.

12 *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 13, Chrudim*, Praha 2003.

13 *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 12, Trutnov*, Praha 2004.

14 Srov. pozn. 7. Velmi podrobného zpracování dějin města se dostalo v poslední době samostatně také Hradci Králové, viz Radek BLÁHA a kol., *Hradec Králové. Přehled politických, hospodářských i kulturních dějin Hradce Králové od pravěku až do počátku 90. let minulého století*, Praha 2017.